

PLÁCIDO CASTRO E O UNIVERSALISMO

Rubén C. Lois González
Universidade de Santiago de Compostela

DOI: [10.17075/vipc.2020.005](https://doi.org/10.17075/vipc.2020.005)

1. A MIÑA DESCUBERTA DE PLÁCIDO CASTRO

Como xa manifestei nalgúns escritos previos, a traxectoria da xeografía española e galega en análises de xeografía política ou xeopolítica foi moi cativa e localizada. A súa catividade deriva aínda da pesada lousa do franquismo nas institucións universitarias do país, en particular nas ciencias sociais, onde hai temas máis e menos apropiados para tratar na investigacións, e a xeopolítica entrou na categoría dos segundos até hai poucos anos. Logo, respecto ás persoas que si abordaron estas cuestións, cómpre destacar unha serie de autores moi localizados no espazo catalán e valenciano ou formados na Facultade de Ciencias Políticas de Madrid (López Trigal / Benito del Río 1999, Nogué Font / Vicente Rufí 2000, Romero 2004). Toda esta argumentación serve de propósito para xustificar o meu descoñecemento durante moitos anos da traxectoria e o legado vital de Plácido Castro, e a enorme orixinalidade e proxección actual das súas propostas.

De feito, de non mediar o labor continuo do Instituto Galego de Análise e Documentación Internacional (IGADI) na difusión da súa obra e de non existir un centro que leva o seu nome en Cambados, seguramente o esquecemento inxusto de Plácido Castro se mantería algún tempo máis. Por todo isto, quero expresar un primeiro recoñecemento ao persistente labor de Xulio Ríos en recuperar o legado deste galego universal (Ríos 2002 e 2004, Trillo / Lois 2016). Cando se descobre a Plácido, as identificacións coas súas propostas e testemuño vital agroman; en particular, sempre chama a atención como un galego de comezos e mediados do século XX se abriu ao mundo, comprendeu a esencia das nacións célticas ou atlánticas, nun país onde ficar pechado na leira resulta un comportamento máis frecuente do que sería desexable. Por iso, cómpre aplaudir e defender activamente o traballo da Fundación Plácido Castro e todo o que nos

achegou o IGADI nestes decenios coa súa ollada. Unhas olladas sen complexos e desde o compromiso co país, sobre un mundo globalizado, interconectado, onde a curiosidade respecto ao que hai máis alá dos nosos límites é unha das poucas ferramentas que nos permitirá ser cidadáns activos no mundo do presente.

Foi co IGADI e coa Fundación como eu me acheguei superficialmente e nun primeiro momento a Plácido Castro. Pero a miña experiencia inicial recorrendo a el non podía ser máis clarificadora. No 2007 visitamos Irlanda, o condado de Kerry para reforzar os vínculos Galicia-Irlanda na música e na cultura, e Dublín para apoiar a presenza de Air Lingus no aeroporto de Santiago de Compostela, da man dun incremento dos fluxos turísticos e das peregrinacións cara á nosa terra. Eu participaba nun goberno da Xunta de Galicia diferente e consideramos que era mellor dirixirnos aos operadores turísticos irlandeses apelando ao corazón e aos vínculos afectivos célticos, atlánticos ou fisterráns, como queiramos chamalo. Levamos un excelente gaitero, albariño e bos cocíñeiros do Centro Superior de Hostalería de Galicia, e falaron dous membros do Centro de Estudos Irlandeses da Universidade da Coruña, Antonio de Toro e David Clarke. Eles remitíronnos a un mundo común de lendas, que comeza apelando a deuses como Breogán, que segue con San Patricio e as peregrinacións a Santiago, con Alfredo Brañas e a súa ollada a Irlanda, logo continuada por Castelao e outros ao longo do século XX. E que remata con datos tan importantes como que a primeira tradución de J. Joyce a unha lingua peninsular foi ao galego e que os escritos de Plácido Castro informaron puntualmente das paisaxes das illas Arran (como a nosa Costa da Morte), da revolución irlandesa de 1916 e dos seus acontecementos posteriores nos debates do parlamento de Dublín, como novas para o noso país irmán do sur (Castro 2016).

Nese acto, o embaixador español presente indignouse, viu un fondo ataque á «unidade nacional» que os galegos exercésemos e reivindicásemos a paradiplomacia, ensinada por Plácido Castro. Marchou cedo e nós quedamos coas felicitacións de moitos operadores turísticos irlandeses, que asistiran a unha presentación distinta, emotiva para eles. Fora fundamental o legado e as alusións tanto á

cultura como ao labor de ponte que fixera Plácido Castro. Santiago de Compostela non ficaba como unha pequena cidade do norte de España e fin dun Camiño histórico, senón tamén como urbe simbólica e capital dun país con enormes afinidades e aprendizaxes históricas da República de Irlanda. Air Lingus segue operando con avións cheos de Dublín a Compostela boa parte do ano, porque aparecemos no mapa.

Logo, nesa e noutras viaxes a Irlanda (tamén a Gales e Escocia) gústanos pensar que camiñamos guiados polos escritos de Plácido. Os debates entre autonomistas e independentistas no Parlamento de Dublín, a reivindicación do *premier* de orixe galesa Lloyd George, as similitudes na mestura dos verdes do campo co azul do océano en todos os nosos países e a forma céltica, ou atlántica, de contemplar o mundo. Pasear por Dublín e polas áreas rurais do oeste de Irlanda mellora lembrando as miradas previas de Plácido Castro, escoitando as gaitas ou os poemas lidos en diferentes linguas e entendendo, en definitiva, que os territorios atlánticos das fisterras europeas teñen unha irmandade innegable.

2. PLÁCIDO CASTRO E A XEOPOLÍTICA

Como evocabamos agora, o centro do mundo de Plácido Castro son as nacións célticas, en particular as localizadas nas Illas Británicas e Galicia. Irlanda como modelo, Gales por posuír un tamaño similar ao do noso país e tamén a cidade de Londres como altofalante das afinidades, a través da serie de programas radiofónicos que transmitiu desde a BBC. Os *celtas* sentimos dun xeito semellante, defendemos o noso, somos tolerantes coas culturas veciñas e mantemos unha cosmovisión con enormes puntos de coincidencia, onde a natureza, a paisaxe así como e a tradición oral e literaria nos dotan de sentido moi arraigado de comunidade.

Neste senso, sempre nos interesa lembrar ao historiador catalán J. Vicens Vives, que, ao referirse á Península Ibérica, escribía que esta se podía explicar a

partir de alongamentos lonxitudinais de reinos durante a Idade Media e que os territorios non só se definían por si mesmos, a partir duns límites nítidos con outras realidades veciñas, senón mediante transicións e interseccións (Vicens Vives 1970). De feito, Cataluña continuouse ao longo da Reconquista polo Reino de Valencia e o de Mallorca, cos que segue a manter indubidables afinidades culturais, Asturias por León, logo Castela e finalmente a *nova Castela* que será Andalucía. Sen dúbida, desde Galicia conformouse o Reino de Portugal, que logo sería fundamental na era das descubertas saíndo de Europa a través das súas colonias americanas, asiáticas e africanas. Os territorios en si, pero estendéndose e creando tránsitos cara a outros cos que seguen vinculados. Partindo de que a asociación de Galicia con Portugal resulta incuestionable, tamén o mantemento de semellanzas cos países ou nacións célticas ou atlánticas de Escocia á Península Ibérica, pasando por Gales, Irlanda, Cornualles e Bretaña, pode ser outra forma de definir a identidade galega (Lois 2015).

Se procuramos máis asociacións entre as nacións célticas, un tema tan querido por Plácido Castro, os exemplos son múltiples desde a xeografía e outras ciencias sociais. De feito, todos estes territorios mantiveron contactos marítimos desde a Protohistoria, como mostra a existencia de relatos sobre as Casitérides, recollidos logo por Heródoto e Estrabón nas súas crónicas (Bermejo 1982). O contacto debeu manterse ao longo da Idade Media, cunha intensificación continua até uns intercambios moi frecuentes no eido comercial e das peregrinacións desde o século XIII. De feito, os fluxos mercantís na periferia atlántica europea foron unha constante ao longo da historia. Pero quizais o máis interesante son as enormes similitudes que as sociedades labregas atlánticas mantiveron en todas as épocas do pasado, cos dramáticos procesos de superpoboación rural nos séculos XVIII e XIX, que conduciron a centos de miles de galegos, irlandeses, portugueses ou escoceses a emigrar cara a América, ben fose á do Norte, ben cara a Arxentina, Cuba ou Brasil, entre outros, segundo se organizaban as redes migratorias e as afinidades culturais (Lois 2002). Mesmo a introdución da pataca como produto que solucionou moitos problemas alimenticios nos asemella; tamén un

xeito intensivo de traballar a terra, que permitiu construír paisaxes próximas, e unha cultura material (con elementos etnográficos) de enormes parecidos. Unicamente a vocación mariñeira foi máis intensa en Galicia e Portugal, pero os nosos pescadores cedo coñeceron as riquezas do mar céltico, desde o *Grand Sole* até o *Box irlandés* e as illas Orcadas, onde pescar abundantes recursos.

Só faltaba un último elemento, que todo o que nos uniu e os une fose codificado pola cultura contemporánea mediante dinámicas de (re)invención da tradición (Anderson 1983). Deste xeito, se en Irlanda, Escocia, Bretaña e Galicia se tocaban as gaitas, agora co pulo da música celta fanse composicións, pezas e creacións musicais moi parellas e, sobre todo, relacionadas. Tamén, e chega con evocar a E. Pondal para situármonos en contexto, a literatura fixo e fai continuos sinais de irmandade. Álvaro Cunqueiro podería migrar como autor ao norte, e logo numerosos escritores máis afirman continuamente a identidade atlántica a través dos seus textos líricos ou en prosa. Existe unha comunidade evidente, que non segue as conexións terrestres senón as rutas marítimas e as afinidades culturais, que Plácido Castro foi un dos primeiros en ollar, describir e reivindicar.

3. A XEOPOLÍTICA, A PARADIPLOMACIA E A CONSTRUCCIÓN DUNHA NACIÓN

Nos debates teóricos en xeografía e outras ciencias sociais, a definición de xeografía política, as súas semellanzas e diferenzas coa xeopolítica son obxecto de atención (Taylor 1994, López Trigal / Benito del Río 1999, Nogué Font / Vicente Rufí 2000). Así, a xeografía política procura analizar as relacións das organizacións políticas e as institucións de goberno cos territorios onde se integran, nun primeiro momento outorgándolle moito protagonismo ao Estado-nación e, máis recentemente, considerando o papel condicionante da escala global, e os procesos locais e comunitarios na construción de estruturas de poder e actores públicos. Pola súa banda, a xeopolítica presentouse como a versión

aplicada da xeografía política, primeiro considerando aos Estados como organismos (segundo as teorías de Ch. Darwin), que necesitan loitar por sobrevivir e expandirse se os recursos naturais do seu territorio non chegan, agora como un derivado das estratexias de dominación das grandes potencias, os efectos das políticas públicas das organizacións e tratados supranacionais, os xogos de alianzas na escena internacional, e as afinidades civilizatorias, relixiosas, lingüísticas e culturais de determinadas partes do mundo e as consecuencias derivadas destas (Taylor 1994, Kaplan 2013).

En numerosos documentos, moitos impulsados e difundidos desde o IGADI e outras fundacións galegas, apuntouse o concepto de paradiplomacia (Criekmans 2010, Bargallò / Castellà / Marí 2013, Grydehoj *et al.* 2014). Esta consiste nas accións concretas de relacións internacionais que desenvolven institucións non dependentes do Estadonación central. Así, os gobernos vasco e catalán animaron accións de paradiplomacia cando instalan embaixadas e delegacións de diverso tipo no estranxeiro, pensadas para defender os propios intereses e establecer alianzas. No goberno de M. Fraga, Galicia desenvolveu unha axenda autónoma nas relacións con Portugal ou Cuba, por citar dous exemplos. As asociacións de escritores ou intelectuais de linguas minorizadas son outro caso de paradiplomacia, así como determinados encontros deportivos, actos e eventos de solidariedade internacional fronte a un conflito ou as declaracións públicas de concellos, asociacións ou persoas individuais para denunciar unha inxustiza.

A partir destes conceptos de xeopolítica e paradiplomacia, Plácido Castro elaborou unha interpretación e modelo de acción para Galicia. Non se sabe que coñecese os tratados académicos de xeografía ou de relacións internacionais, pero a súa ampla cultura e formación si lle permitían achegarse, aínda que fose intuitivamente, a estas nocións académicas. Deste xeito, e así o subliñamos (Trillo / Lois 2016), Plácido elixe o exemplo británico de nación para Galicia e o Estado español. O Reino Unido da Gran Bretaña é o resultado dun pacto político dos ingleses, primeiro cos galeses, aos que someten, logo cos escoceses, e nos inicios do século XX, con múltiples debates e sen consenso total, cos

irlandeses. Polo tanto, a asunción de que nos topamos diante dun Estado plurinacional desde a súa constitución a ninguén sorprende. Gales, Escocia e Irlanda, con diferente status, nivel de autogoberno e institucións simbólicas ao longo da historia son realidades nacionais asumidas por todos os británicos. Do mesmo xeito, Galicia é unha indiscutible nación no contexto español e ibérico, enlazándose así co ideario e as practicas do galeguismo anterior á Guerra Civil que fixo escoitar a voz do noso país na Sociedade das Nacións e se articulou no Partido Galeguista. Na terrible posguerra esta consideración continuou expresándose desde Londres, e coincidindo coas elaboracións políticas máis conscientes deste período (Castelao 1944).

Cando se fala de senso británico de nación en Plácido Castro, e como apuntamos, xorden dous referentes primordiais que serven de modelo a Galicia: Irlanda e Gales. A loita de Irlanda pola súa independencia, os seus problemas territoriais e políticos internos, como realidade sempre mitificada polo nacionalismo galego e, por suposto, o vasco. Plácido coñeceu moi ben Irlanda e continuamente nos informou da súa dinámica política, da súa realidade territorial e da súa cultura, nun traballo que a partir de moitos escritos breves se volve fundamental. Pero Plácido Castro tamén gustou das afinidades que Gales expresaba con Galicia. Dous países dun tamaño e unha poboación similares, integrados nos poderosos reinos de Inglaterra e Castela a finais do século XV, cun fondo sentimento propio, que non obstante se manifesta dun xeito débil e moitas veces mediado no eido político. Para o autor os *premiers* galeses constituían un espello do que destacados políticos galegos podían ter feito, e non fixeron, nos gobernos de Madrid.

4. COMO DEFINIR A GALICIA TERRA ENTRE...

A interpretación de J. Vicens Vives a propósito de que os territorios non só se definen en si, senón como tránsito entre territorios e prolongación cara a outros, non se podería entender se desde hai douscentos anos non se instalara

a denominada razón cartográfica (Farinelli 2009). Esta é o resultado da difusión da cartografía, da xeneralización do uso de mapas na sociedade e no ámbito escolar e, en consecuencia, o xurdimento dunha forma de razoar territorialmente a partir do seu emprego. De feito, Galicia e Portugal posúen moitos atributos culturais, paisaxísticos e históricos en común, pero se ollamos directamente un mapa do oeste da Península Ibérica todo se aclara moito mellor. Da mesma forma, as afinidades e semellanzas entre as nacións *célticas* ou *fisterrás* tamén se comprobaban observando un mapa do Atlántico europeo. Sen dúbida, P. Castro mirou e consultou os mapas para ratificar as súas lecturas e os seus ensaios. Cun bo mapa, Irlanda, Cornualles e Bretaña posúen unha continuidade con Galicia e unha parte do norte do Estado español, algo que sen cartografía sería moi difícil de conceptualizar.

Se avanzamos un pouco máis no noso razoamento, podemos concluír que a forma en que leamos os mapas non é neutra, indiferente. Sen dúbida, en Europa e en España proliferaron as interpretacións continentais e centrípetas. Segundo estas, semella que o centro da UE debe situarse entre Alemaña e Francia, incluíndo parte do Benelux, Inglaterra e o Norte de Italia; isto é, o que se chamou a *banana azul*, a partir da cal se definirían diferentes periferias e diagonais, como a denominada *arco atlántico*, onde se sitúan os países e territorios do confín occidental e atlántico do continente (Comisión Europea 1994, Cabero / Plaza 1997): Como xa apuntamos, normalmente a xeografía de España explícase desde Madrid e a Meseta central, o que supón un achegamento radial ao territorio español (Bel 2010) e a progresiva definición de periferias. Tanto ten que as periferias sexan ricas como Euskadi e Cataluña, insulares como Canarias ou Baleares, derivadas do mito da Reconquista como Andalucía, todas se ollan desde supostos centros. No seu conxunto teñen atributos diferenciais respecto á lingua ou a cultura dominante, todas son estacións termo ou fins de viaxe de vías de alta capacidade. A cartografía e os discursos continentais contraponen os nodos e os bordos, nunha lectura sempre interesada e discriminatoria de realidades socio-territoriais moito máis complexas.

Como xa se indicou, se seguimos a J. Vicens Vives e a súa lectura xeográfica mediante continuidades, interseccións e franxas, a nosa visión varía. No ámbito europeo, os límites extremos tamén poden ser moi relevantes como Liverpool (sen dúbida, fito da modernidade cultural), Istambul (a cidade máis poboada de Europa) ou Sicilia, Creta e Chipre como berce das civilizacións da antigüidade. Do mesmo xeito, o mundo catalán, o xenovés ou o veneciano estendéronse polo Mediterráneo desde a Idade Media. Entre Galicia e Portugal existe unha evidente continuidade cultural, lingüística, paisaxística e histórica, un atributo que se pode comprobar entre o noso país e outras fisterras atlánticas, como P. Castro soubo moi cedo ver. E viuno desde as Illas Británicas, punto de observación privilexiado do marítimo e do inicio da globalización, territorio demasiado dependente de Londres, pero cunha Irlanda, Escocia, Gales, Man, Cornualles e o Norte de Inglaterra bastante autónomos.

Na actualidade, aínda que dun xeito leve, a rede de nacións atlánticas e célticas continúa no simbólico e a través de diferentes eventos. Desde un actor menor no noso relato, en Bretaña mantense a organización do máis importante Festival Intercéltico de Música en Lorient. Nesa cidade costeira reúnense durante unha semana de agosto músicos de Escocia, Irlanda, a Illa de Man, Gales, Cornualles, Asturias, Norte de Portugal e Galicia, xunto cos das colectividades bretoas de América do Norte. A música é desbordada por outros eventos culturais e por un sentimento común de irmandade entre os pequenos países atlánticos. Bretaña sempre reivindica a súa posición central entre as Illas Británicas e o Norte Ibérico, como nos lembraron diversos estudos académicos sobre a cuestión. Desde as Illas Británicas, a irmandade Escocia-Cataluña é un feito como a Irlanda-Euskadi no eido político. Reforzado polo papel simbólico do Camiño de Santiago coñécese o feito diferencial de Galicia; sen dúbida, a música, a paisaxe e as afinidades literarias unen moito. Por último, neste percorrido pola franxa de nacións atlánticas europeas cómpre dicir que a admiración de Plácido Castro polo irlandés, gales ou escocés se mantén, así como polo éxito dos exemplos de desenvolvemento económico recente da República de Irlanda e Bretaña.

5. O CELTISMO, O ATLANTISMO E AS FISTERRAS EUROPEAS

Como apuntabamos nun comezo, as afinidades obxectivas entre os territorios atlánticos europeos foron puladas mediante relatos míticos de pasados comúns, que no noso ámbito reciben o nome de *celtismo*. Este movemento cultural e histórico enmárcase no definido como «invención da tradición», ao que se referiu B. Anderson no seu libro (Anderson 1983). O celtismo xorde da necesidade de dispor dunha historia propia como fundamento da idea de nación. No século XIX, os pobos sen historia non tiñan dereito a ser considerados realidades nacionais e, así, B. Vicetto e M. Murguía construíron a historia de Galicia como país celta, emparentado cos seus irmáns das Illas Británicas e do Finisterre francés. Logo, escritores xa citados como E. Pondal achegaron forza literaria ao mito e políticos como A. Brañas non renunciaron a el. Desde o punto de vista historiográfico, resulta difícil afirmar que é celta, se ben as linguas orixinais de Irlanda, Gales, Escocia e Bretaña, non latinizadas, se identifican con este cualificativo. Tamén a música a base de gaitas e outros instrumentos tradicionais se caracteriza así. Despois de moitos decenios de crítica dos nosos historiadores e arqueólogos ao mito do celtismo, hoxe en día ninguén nega afinidades históricas e culturais entre as sociedades atlánticas das fisterras europeas, e estas poderían entenderse en clave céltica como Pondal, Castelao, Cunqueiro ou P. Castro fixeron en diferentes períodos.

Para sustentar estas semellanzas no pasado de máis lonxe sempre se recorreu a un feito histórico evidente: a cultura do ferro chegou da man de pobos que procedían de Centroeuropa nos diferentes territorios en cronoloxías e mediante procesos semellantes. En boa medida a riqueza mineira destas terras (de Galicia ás Illas Británicas) xa animara unha rica cultura do bronce previa e culminará no mundo defensivo, castrexo para nós, dos séculos inmediatamente anteriores á romanización (Romero 1976, Méndez 1993). Estas evidentes afinidades, xunto cun medio natural bastante común, tamén explican que os gravados en pedra, as súas formas, sexan parellos. Cabe deducir que dun xeito máis ou menos con-

tinuo houbo contactos e transferencias culturais e de innovacións ao longo do Atlántico europeo. E se esas vinculacións son máis incertas, como no remoto pasado megalítico con dolmens e pedras fitas en todos estes países, polo menos unhas condicións materiais do terreo e paisaxes próximas axudan a enmarcar testemuños patrimoniais non moi diferentes.

Como xa indicamos, durante toda a historia houbo contactos marítimos máis ou menos regulares entre as nacións célticas. Aínda que non existen moitos relatos nin documentos dos primeiros séculos da Idade Media (si mitos), resulta evidente que desde o século XII os intercambios comerciais e de persoas entre Irlanda, Inglaterra e Bretaña se foron intensificando. Deste proceso dá boa conta a popularización do Camiño de Santiago e as súas rutas marítimas, con saídas desde Cork, Dingel (condado de Kerry) ou Portsmouth cara a Galicia. Nun plano máis material, e moitos barcos que traían peregrinos eran estritamente mercantís, Galicia exportou viño ao longo da Idade Media cara ás rexións do Norte polo Atlántico e importou madeira (tamén sal); o comercio de sal e de tecidos podía posuír unha dupla dirección, ás veces importábase e outras exportábase. Pequenas cidades portuarias como Ribadeo, Viveiro, Betanzos, A Coruña, Noia, Pontevedra ou Baiona, entre outras, foron protagonistas destes intercambios e trazaron redes comerciais ao longo da periferia atlántica europea (Huetz de Lempis 1967, Portela / Pallares 1981).

Este significado de periferias irmandadas e de periferias internas nos respectivos Estados-nación actuais non foi asumido nin por Plácido Castro nin debe ser aceptado por nós agora. A noción de centro é simbólica e case sempre continental, o que non debe convencernos en Galicia. O noso territorio e a nosa sociedade, cun bo dominio das artes da navegación e do comercio desde hai séculos, deben afirmar o legado atlántico que xa se apuntou desde a xeración Nós e os galeguistas de comezos do século XX. De feito, nas rutas internacionais dos grandes buques mercantes actuais, as fisterras atlánticas europeas son lugares de tránsito ente África, América e Europa, e posúen unha localización central nos intercambios do comercio internacional. Cómpre manter esta lectura,

reivindicar o desenvolvemento de eixes de conexión permanente entre Galicia, Bretaña e Irlanda cando menos (e o microcabotaxe marítimo pode ser unha opción) e construír unha nova xeografía céltica ou dos territorios fisterrás europeos, como xa afirmara Plácido Castro hai máis de medio século.

6. A XEITO DE RECAPITULACIÓN

O presente texto volve sobre a importancia, agora xeográfica e xeopolítica, dun pensador excepcional pola súa orixinalidade, Plácido Castro. Orixinal por dous motivos principais. A súa visión transnacional da realidade: Plácido contempla a Galicia desde dentro e desde fóra, pero é un dos primeiros en facelo como intelectual, non como emigrante económico, igual que lle acontecera desgraciadamente a miles de compatriotas. Ademais, Plácido lémbra-nos a raíz atlántica, fisterrá e *céltica* do noso país. As indubidables semellanzas e vinculacións que nos uniron e unen ao mundo británico, comezando por Irlanda, Gales e Escocia. Nos seus escritos e no doutros que o continuaron emprega uns conceptos realmente importantes, os derivados da xeopolítica. Cómpre interpretar a historia, a identidade e a puxanza contemporánea dos pobos, das nacións, para formular unha proposta de ancoraxe no mundo internacional de relacións.

Na nosa opinión, outros aspectos fundamentais do seu pensamento son o nacionalismo. Como xa dixemos, a defensa da nación galega xorde do significado británico de nación, a partir dos exemplos de Gales ou Escocia. Nación identitaria, cun pobo cohesivo que a singulariza e que pode seguir un camiño ceibo, independente como a República de Irlanda, ou integrado nun Reino Unido como Gales. E Galicia como nación que sempre debe ollar eses referentes. Tamén é fundamental para el o *celtismo*, non tanto pola exactitude histórica do mito, senón pola irmandade atlántica e fisterrá que implica este cualificativo empregado para as nacións, a música e a cultura. Por último, a paradiplomacia,

a necesidade de establecer e reforzar os lazos cos países irmáns de calquera xeito, aínda que os aparellos estatais se desentendan. Mostrar Galicia como unha realidade propia igual que fixemos hai máis de dez anos en Dublín era unha homenaxe inconsciente ao legado de Plácido Castro, agora procuramos facelo de xeito consciente.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ANDERSON, B. (1983): *Imagined Communities: reflections on the origin and spread of nationalism*, Londres, Ed. Verso.
- BARGALLÓ, J. / S. Castellà / I. Mari (2013): *Globalism versus Internationalism*, Bruxelles, Centre Mauritian Coppieters, Papers 2013/2.
- BEL, G. (2010): *España, capital París. Origen y apoteosis del Estado radial: del Madrid sede cortesana a la «capital total»*, Barcelona, Ed. Destino.
- BERMEJO BARRERA, J. C. (1982): *Galicia y los griegos*, A Coruña, Ed. Sálvora.
- CABERO DIÉGUEZ, V. / J. I. PLAZA GUTIÉRREZ (1997): *Cambios regionales a finales del siglo XX*, Salamanca, AGE / Departamento de Geografía, Universidad de Salamanca.
- CASTELAO, A. D. (1944): *Sempre en Galiza*, Bos Aires, Artes Gráficas Bartolomé U.
- CASTRO, P. (2016): «Irlanda libre (y otros textos)», *Geopolítica(s)*, 7:2, 301-307.
- COMISIÓN EUROPEA (1994): *Europa 2000+. Cooperación para la ordenación del territorio europeo*, Luxemburgo, Comisión Europea.
- CRIEKMANS, D. (2010): «Regional sub-state diplomacy today: an introduction», *The Hagur Journal of Diplomacy*, 5:1, 1-9.
- FARINELLI, F. (2009): *La crisi della ragione cartografica*, Torinon, Ed. Einaudi.
- GRYDEHOJ, A. et al. (2014): *Paradiplomacy*, Bruxelles, Centre Mauritian Coppieters.
- HUETZ DE LEMPS, A. (1967): *Vignobles et vins du Nord-Ouest de l'Espagne*, Bordeus, Les Impresions Bellenet.
- KAPLAN, R. L. (2013): *La venganza de la geografía. Como los mapas condicionan el destino de las naciones*, Barcelona, RBA Eds.
- LOIS GONZÁLEZ, R. C. (2002): «As relaçons de Portugal com a Ibéria. Uma olhada desde a Galiza», *Luso-topie. Portugal, une identité dans la longue durée*, 10, 2002/2, 193-211.
- LOIS GONZÁLEZ, R. C. (2015): «Apuntamentos para o estudo xeográfico (nacional) de Galiza», en VV.AA., *Reflexións arredor da Galiza para o debate*, Santiago de Compostela, Fundación Moncho Reboiras, 9-37.
- LÓPEZ TRIGAL, L. / P. BENITO DEL RÍO (1999): *Geografía política*, Madrid, Ed. Cátedra.
- MÉNDEZ FERNÁNDEZ, F. (1993): «La domesticación del paisaje durante la Edad del Bronce gallego», *Trabajos de Prehistoria*, 51:1, 77-94.
- NOGUÉ FONT, J. / VICENTE RUFÍ, J. (2000): *Geopolítica. Identidad y globalización*, Barcelona, Ed. Ariel.
- PORTELA, E. / PALLARES, M.ª C. (1981): «Idade Media», en VV.AA., *Historia de Galiza*, Madrid, Caixa de Aforros de Galicia, 61-139.
- RÍOS, X. (coord.) (2002): *Plácido Castro no centenario*, Baiona, IGADI.
- RÍOS, X. (coord.) (2004): *Galicia, un país no mundo*, Sada (A Coruña), Edición do Castro.
- ROMERO MASÍA, A. (1976): *El hábitat castreño: asentamientos y arquitectura de los centros del NO. Península*, A Coruña, Ed. COAG.
- ROMERO, J. (coord.) (2004): *Geografía humana. Procesos, riesgos e incertidumbres en un mundo globalizado*, Barcelona, Ed. Ariel.
- TAYLOR, P. J. (1994): *Geografía Política: Economía-Mundo, Estado-Nación y Localidad*, Madrid, Trama Ed.
- TRILLO SANTAMARINA, J. M. / R. C. LOIS GONZÁLEZ (2016): «Comentario. La visión de Galicia de Plácido Castro: la interrelación entre la (geo)política interna y la externa», *Geopolítica(s)*, 7:2, 309-317.
- VICENS VIVES, J. (1970): *Aproximación a la Historia de España*, Barcelona, Ed. Salvat.